

Vilniaus universiteto humanitarinių mokslų profesoriai ir doktrina Donato Saukos veiklos laikotarpiu

Ingė Lukšaitė

Lietuvos istorijos institutas
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyrius
ORCID 0000-0001-7676-841X
El. paštas: luksaite@gmail.com

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjamas Vilniaus universiteto profesūros santykis su marksizmo-leninizmo doktrina ir sovietinės valdžios pastangos ją diegti Istorijos-filologijos ir Filologijos fakultetuose 1948–1993 m. pasitelkiant profesoriaus mokslo laipsnio skyrimo / neskyrimo procedūras. Tiriama, kokie veiksniai darė poveikį marksizmo-leninizmo doktrinai įtvirtinti universiteto humanitarų dėstytojų bendruomenėje, ir skirtingas dėstytojų santykis su šia privalomai diegiama doktrina. Aiškinamasi, kokiais kriterijais buvo remiamasi, suteikiant profesoriaus pedagoginį vardą, aptariama, kas ir kokiomis aplinkybėmis jį gavo 1948–1990 m. ir kam jis nebuvo teikiamas. Kaip per XX a. dešimtmečius keitėsi doktrinos, kaip vieno iš kriterijų, skiriant pedagoginį profesoriaus vardą, vaidmuo. Pagal santykį su doktrina išryškinaamos skirtingos mokslininkų grupės. Aptariami jos diegėjų ir sergėtojų veiksmai, taip pat jos nepriimančiųjų arba tik formaliai besilaikančiųjų profesionalios veiklos galimybės.

Esminiai žodžiai: doktrina, marksizmas-leninizmas, intelektualinė aplinka, Vilniaus universitetas, profesūra, asmenybės savarankiškumas, kūrybiškumas.

Professors in Humanities at Vilnius University and the Doctrine in the Period of Activities of Donatas Sauka

Ingė Lukšaitė

Institute of Lithuanian History
Grand Duchy of Lithuania History Department
ORCID 0000-0001-7676-841X
Email: luksaite@gmail.com

The analysis of professors in Humanities at Vilnius University in 1948–1956, the period of studies and post-graduate course of Donatas Sauka, established that professors who had not accepted the doctrine of Marxism-Leninism and who had obtained their academic titles in independent Lithuania or pre-revolutionary Russia had left the university. During the first year of Soviet rule, a group of persons who had contributed to Lithuania's incorporation into the USSR and undertaken to establish the doctrine at the university became professors. They were active in the 1940s and 1950s and created a climate of fear. Some lecturers who were neutral towards the doctrine had been granted the title of professors for their contribution to the science in order to raise the prestige of the university. A cluster of lecturers who attempted to interpret literature without applying primitive sociologisation was formed in the Department of Lithuanian Literature in mid 1950s. At the initiative of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party,

Received: 01/11/2020. **Accepted:** 20/11/2020

Copyright © Ingė Lukšaitė, 2020. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

actions were taken (1956–1961) to force the group of young lecturers to follow the requirements of the doctrine. Having defied the requirements, they were dismissed. D. Sauka belonged to the group, but had retained his job as a lecturer without changing his views towards the doctrine. Some professors, associate professors, and students at the university participated in the ideological cleansing of the Department of Lithuanian Literature. They were later promoted. During the 1960s, among literary scholars only Jurgis Lebedys became a professor. At that time, high qualification requirements for obtaining a professor's title were set in the USSR. Those who had obtained the titles of professors had different approaches towards the doctrine of Marxism-Leninism. Some showed support only formally and expanded the scope of analysed issues by slowly validating new fields of knowledge and developed individual thinking; others attained high qualification and performed the actions of implementing the doctrine required by the party leaders; still others sought their personal goals by using maintenance of the doctrine as a pretext. The guardians of the doctrine created obstacles for unwanted persons in becoming professors by trying to prevent them from defending their doctoral (post-doctoral) theses and publishing their articles and works; they tried to create a wall of silence around them. In the 1970s, D. Sauka and Vytautas Kubilius defended their doctoral (post-doctoral) theses; both of them had surpassed the topics defined by the doctrine and opened new fields of knowledge in Lithuanian literature and culture. Attempts were made to prevent them from defending their theses, but thanks to the vigilance of his colleagues, D. Sauka defended his thesis and became a professor after four years. The approval of V. Kubilius's doctoral (post-doctoral) title lasted six years, yet one of the strongest literary critics and scholars was not granted the title of professor from the Soviet university. In the 1980s, a number of students at Vilnius University obtained titles of professors. The doctrine itself had changed at that time, the communist government avoided scandals, the level of mentality was higher at the university, and simultaneously, the behaviour of lecturers themselves was self-censored; some of the guardians of the doctrine had voluntarily abandoned their position and those who appreciated the works of their talented colleagues appeared. At the juncture of the 1980s and 1990s, professors of Vilnius University became more prominent in the society: these were personalities that developed individual thinking of their own and others, done valuable work for the culture of Lithuania, retained relations with the nation and had the goal of creating an independent state of Lithuania.

Keywords: Doctrine, Marxism-Leninism, intellectual environment, Vilnius University, professorship, individual self-sufficiency, creativity.

Remiantis visuotinai vartojamu doktrinos apibrėžimu teigiama, kad doktrina – tai pažiūrų sistema. Kiekvienas sisteminis mąstymas teikia galimybių aprėpti daugelį reiškinių, išvelgti jų tarpusavio ryšius ir juos pagrindžiančią logiką, susisteminti ideologijos teikiamus ir pasaulėžiūrą grindžiančius argumentus. Kita vertus, doktrina dažniausiai yra uždara sistema, nepriimanti naujų požiūrių, stabdanti naujovių plitimą. Istorinė patirtis atskleidžia, kad ilgalaikis doktrinų gyvavimas dažniausiai palaikomas represinėmis priemonėmis ir yra kovojama su vyraujančios doktrinos neatitinkančiu mąstymu.

Vilniaus universitete (toliau – VU) nuo pat jo įsteigimo XVI a. profesūros ir studentų aplinkoje doktrina buvo veiksnys, formuojantis mąstymą, elgesio nuostatas, santykių modelius, vertybes, mokslo kryptis, atradimus (ir jų galimybes), jų vertinimą ir interpretacijas.

Per visą universiteto istoriją, daugumą jo gyvavimo šimtmečių ir pusę XX a. amžiaus doktrina buvo labai įtakingas veiksnys. Profesoriaus Donato Saukos studijų ir dėstytojavimo laikotarpiu – nuo studijų pradžios 1948 m., aspirantūros metais (1953–1956 m.) ir nuo dėstytojavimo pradžios 1956 m. iki 1990 m., tad didžiąją jo kūrybingo gyvenimo dalį veikė marksizmo-leninizmo doktrinos diktatas (atkurtoje Lietuvos Respublikoje profesorius VU dirbo tik trejus metus). Tačiau diegiama doktrina neformavo profesoriaus pasirenkamų tyrimų kryptį, jo mąstymo ir elgesio modelio. Per ilgą universiteto istoriją kūrybiškų, nestandartiškai mąstančių asmenybių buvo ne viena.

Kaip jau minėta, žvelgiant į Vilniaus universitetą iš kelių šimtmečių ar tik dešimtmečių atstumo, akivaizdu, kad doktrina nuolat lydi jo veiklą, tik skiriasi jos pobūdis,

turinys, diegimo būdai, represyvumo lygis. Daugumai Vilniaus universiteto humanitarų buvo būdinga laikytis doktrinų, kurios keičiasi priklausomai nuo laiko ir istorinių aplinkybių. Kita vertus, profesūra buvo ir yra marga, nevienalytė, tad ir labai nevienodai priklausoma ar nepriklausoma nuo vyraujančios doktrinos.

Matyt, ne tik pati doktrina ir jos diegimo būdai kuria doktrinierišką mąstymą. Stiprios, kūrybiškos asmenybės pačios nustato, tiksliau sakant, nusistato savo santykį su doktrina, tad ne visada tampa jos įkaitėmis. Universiteto istorijoje žybsi iškilios asmenybės, praaugusios savo laiką, kreipusios mokslo sritis naujomis kryptimis ir veikusios kaip opozicija vyraujančiai ar diegiamai ideologijai, jos suformuotiems mąstymo modeliams ir diskursams, bet būta ir aktyvių doktrinos diegėjų ar prisidėjusių prie jos kūrimo, taip pat jos saugotojų, bandančių ją taikyti prie vietinių sąlygų. Pagaliau nemažai buvo ir tų, kurie, pradėję kaip doktrinos diegėjai ar saugotojai, ilgainiui siekė jos atsisakyti, net perėjo į opoziciją arba pasitraukė į neutralųjį lauką.

Mes sutelksime dėmesį į Donato Saukos studijų ir darbo universitete laiką iki jo išėjimo į emeritūrą, t. y. nuo 1948 m. iki 1993 m.

Humanitarų santykis su sovietine doktrina VU ir kitose mokslo institucijose jau pradėtas rimtai tirti. Vieni iš išsamiausių – Aurimo Švedo darbai, ypač jo monografija (Švedas 2009), kur yra tiriama ir vertinama istorikų veikla sovietiniu laikotarpiu. A. Švedas nagrinėjo senosios kartos istorikų elgsenos modelius pirmaisiais sovietų valdžios Lietuvoje dešimtmečiais (Švedas 2008), asmenybių pasirinktas strategijas išlikti ir dirbti mokslo tiriamąjį darbą (Švedas 2011). Lietuvių literatūrologų darbai šiuo požiūriu dar nėra išsamiai apibendrinti, bet nagrinėta literatūros kritikos situacija 1945–2000 m. (Baliutyte 2002¹) ir ryškiausios asmenybės: pavyzdžiui, atidaus žvilgsnio jau yra sulaukęs Vytautas Kubilius (Baliutyte 2002²; Sprindytė 2002; Zaborskaitė 2006; Sauka 2006). Doktrinos diegimą Lietuvių literatūros katedroje, taip pat ir Lietuvos humanitariniuose moksluose, nagrinėja ir šaltiniais pagrindžia vertingas Giedriaus Viliūno sudarytas leidinys (Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra, 2002). Ir rašiusieji Vilniaus universiteto istoriją bendrais bruožais yra apibūdinę universiteto profesorių darbą, pagrindinius jų veikalus, įnašą į mokslo tyrimus. Vertinimai keitėsi priklausomai nuo to, kada istorija buvo parašyta ir kas buvo jos autoriai (plg. Vilniaus universiteto istorija 1979; Istorija vilniuskogo universiteta 1979; Alma Mater Vilnensis 2012). Šiose knygose yra surinkta empirinė informacija apie dėstytojų ir profesorių darbo metus (Vilniaus universiteto istorija 1979, 381–410), kuri yra būtina, norint suvokti tuo metu vykusius procesus. Jau yra nagrinėti ir sovietinio laikotarpio istorikų metodai bei jų taikymo ideologiniai kontekstai (Lietuvos sovietinė istoriografija 2002). Dar vienas šaltinis – to meto lietuvių literatūros tyrėjų asmeniniai atsiminimai, kurie taip pat praskleidžia visuomeninių ir asmeninių išgyvenimų uždagą, nuostatas, pasirinkimus ir santykį su doktrina (Biliūnienė-Matjošaitienė, Lukšienė 2004; Kubilius 2006; Zaborskaitė 2012; Zaborskaitė 2019). Daugeliu požiūrių ypač vertingi paties Donato Saukos atsiminimai (Sauka 2019).

Asmeninė patirtis ir kelis dešimtmečius stebėta humanitarinių mokslų dėstytojų veikla suteikė galimybių suvokti skirtingą universiteto dėstytojų laikyseną ir jų santykį su doktrina. Mūsų namuose abu tėvai – Meilė Lukšienė ir Kazys Lukša – dalijosi su vaikais

tu, kas vyko Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos ir Ekonomikos fakultetuose, o ypač Lietuvių literatūros katedroje 1956–1962 m. Po to, kai per 1959–1961 metus iš VU buvo pašalinta visa grupė Lietuvių literatūros katedros dėstytojų – Meilė Lukšienė, Vanda Zaborskaitė, Irena Kostkevičiūtė, Aurelija Rabačiauskaitė, Stasė Litvinaitė, – mūsų šeimos ryšį su katedra palaikė Donatas Sauka, pagal savo elgesio nuostatas ir santykį su doktrina priklausęs tai pačiai dėstytojų grupei. Tad Lietuvių literatūros katedros veikla daugelį dešimtmečių išliko mūsų šeimos akiratyje, o D. Saukos pasakojimai apie tai, kas joje vyksta, buvo vienas iš svarbių informacijos šaltinių.

Pabandysime mesti žvilgsnį į VU humanitarų profesūrą D. Saukos studijų ir dėstyimo laikotarpiu. Dėmesį telksime į gana siaurus klausimus: sieksime pažvelgti, kokie profesoriai dirbo VU Istorijos ir filologijos, vėliau Filologijos fakultetuose, kuriomis aplinkybėmis jie tapo šių fakultetų profesoriais, taip pat koks buvo jų santykis su marksizmo-leninizmo doktrina (tai geriausiai atskleidžia jų veikla). Šiame tekste nesiimsime tirti Lietuvių literatūros katedros dėstytojų ideologijos, darbuose naudotų metodų, bet bendrais bruožais apibūdinsime Donatą Sauką supusią universiteto intelektualinę aplinką, kurioje jis brendo ir dirbo.

D. Sauka studijavo ir pirmąjį dešimtmetį dėstė Istorijos-filologijos fakultete, kuris buvo įsteigtas 1944 m., o kai 1968 m. šis fakultetas buvo padalytas į du, jis tapo Filologijos fakulteto dėstytoju. Tad dėmesį telksime ir į Istorijos-filologijos, ir į Filologijos fakultetų profesūrą, kartais prisimindami ir kai kurių bendrųjų katedrų – Dialektinio ir istorinio materializmo (1950–1964 m.), o nuo 1964 m. – Filosofijos katedros profesorius.

Per Vilniaus universiteto istorijos ir veiklos šimtmečius privalomų doktrinų buvo ne viena. Visi žinome, kad nuo 1944-ųjų Vilniaus universitete privaloma marksizmo-leninizmo doktrina ypač saistė humanitarinių ir socialinių mokslų mokslininkus. Tačiau ar būtent doktrina buvo ir yra vienintelė blygybė? Matyt, ne mažiau svarbus profesūros ir dėstytojų santykis su doktrina. Ne vieną dešimtmetį nuolat domintis universiteto humanitarų veikla, matant jų tarpusavio santykius, gilinantis į atliktus darbus, tyrimus ir atradimus, išryškėjo, kad pirmiausia daug reiškė vidinės dėstytojų nuostatos: tikėjo jis doktrina ar netikėjo? Gal jos laikymasis buvo tik išorinis, tik išgyvenimo sąlyga? Kiek mokslininkas galėjo jai pasiduoti ar ją taikyti vardan to išgyvenimo? Ar jis bandė plėsti doktrinos nustatytas ribas, kelti visuomenei svarbiausius klausimus, nepaisydamas doktrinos spaudimo? O gal doktrina ir jos diegimas buvo karjeros darymo instrumentas? Kaip asmuo naudojo tą instrumentą? Ar jį naudojo kitų mąstymo būdai, pasirinktam tyrimų keliui, tyrimų rezultatams, pagaliau ir gyvenimams griauti? Ar ėmėsis doktrinos diegimo, jis tapo represinių organizacijų įrankiu? O gal net pats ėmėsi represinės veiklos?

Tarp šių pasirinkimų buvo esminių skirtumų. Apibūdinsime tik kelis santykio su doktrina bruožus, šįsyk nesiimdami, kaip minėta, nuodugnai analizuoti dirbusiųjų (dėstytojų) tekstų ir paskaitų turinio.

Reikia pasakyti, kad to meto dėstytojų ir profesūros santykis su doktrina buvo stipriai diferencijuotas. Vieni stoji į doktrinos sergėtojų ir jos diegėjų pozicijas, organizavo represines priemones ir jas vykdė, kūrė ir palaikė baimės atmosferą. O baimė visose totalitarinėse valstybėse buvo ir yra vienas iš reikšmingiausių valdymo būdų. Daugelis

įvairiais būdais naudojosi doktrina valdžiai įgyti ir įtvirtinti. Buvo ir nuoširdžiai tikinčių doktrinos sergėtojų misijos svarba. Kiti stengėsi plėsti doktrinos ribas, mažinti savo tyrimų priklausomybę nuo partinio mokslo reikalavimų, rinkosi tokias temas, kurios buvo būtinos vidinei mokslo krypčiai ir visuomenės raidai. Buvo ir tokių, kurie bandė išnaudoti doktrinos teikiamas galimybes. Jų, nors ir ribotų, vis dėlto buvo: vienkokių – istorikams, kitokių – literatūros istorijos tyrėjams. Istorikams buvo galima gilintis į socialines temas, į ūkio raidą, griežtai laikantis vienalinijinės evoliucijos ir viena po kitos einančių farmacijų, klasių kovos, kaip pagrindinių istorijos kaitos teorijų, bet buvo neleistina tirti tautiškumo ir valstybingumo reiškinių. Menkesnes galimybes ištrūkti iš doktrinos primetamų rėmų turėjo tiriantieji literatūrą ir jos raidą, meno reiškinius. Jų tyrimai turėjo būti apibrėžti privalomo socialistinio realizmo požiūriu, t. y. menas, taip pat ir literatūra, turėjo būti suvokiama kaip socialinio gyvenimo atspindys, prioritetinės temos buvo proletariato diktatūros ir klasių kovos apraiškos literatūroje. Buvo draudžiamas tautos kultūros reiškinių, tautinės tapatybės nagrinėjimas, – tai buvo vadinama nacionalizmu, vieningos srovės apologetika, šias temas liečiantieji sulaukdavo persekiojimo, tautų santykių naginėjimą turėjo atstoti proletarinį internacionalizmą aiškinančios temos. Kalbos tyrimams buvo randamas „pateisinimas“: esą kalba esanti išnaudojamųjų liaudies masių susižinojimo ir kūrybos instrumentas, tačiau platesnių teorinių apibendrinimų imtis nevertėjo. Kurį laiką (1944–1950) jie turėjo būti siejami su vadinamąja Nikolajaus Maro teorija, teigiančia, kad kalba esanti visuomenės ir ekonominės formacijos anstatas, turintis klasinį pobūdį; na, o lyginamoji kalbotyra buvo laikoma ydinga šaka.

Kai D. Sauka atėjo į Lietuvos literatūros katedrą, sovietinio Vilniaus universiteto profesūra jau buvo išgyvenusi beveik dešimties metų istoriją. 1948 m. Vilniaus universitete dar buvo keli profesoriai, šį vardą gavę skirtingose šalyse prieš Lietuvos sovietinę okupaciją: Vytauto Didžiojo universitete Kaune (toliau – VDU), priešrevoliuciniame Petrograde, sovietinėje Maskvoje. Prieš metus buvo miręs profesorius Balys Sruoga (1896–1947), gavęs profesoriaus vardą VDU 1932 metais. Po pirmųjų D. Saukos studijų metų, 1949-aisiais buvo suimtas filosofas, kultūros istorikas Levas Karsavinas (1882–1952), profesoriavęs VU 1944–1946 m. ir Vilniaus dailės institute 1944–1949 m. L. Karsavinas profesoriaus vardą gavo Petrogrado universitete 1916 m., sovietų buvo išstremtas iš Rusijos, vėliau iš Paryžiaus jis buvo pakviestas į Lietuvą ir nuo 1927 m. profesoriavo Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete. Sovietų antrą kartą išstremtas į Komijos autonominę sovietinę respubliką Abezėje, jis parašė kūrinius „Sonetų vainikas“, „Tercinos“, „Apie tobulybę“, kuriuose nebuvo jokių sovietinės doktrinos pėdsakų (Trumpa 1977; Greimas 1991; Lasinskas 2009). Abezėje jis ir mirė.

1958–1963 m. Vilniaus universitete dirbo šešerius metus (1950–1956) Taišeto lageryje ir tremtyje Irkutsko srityje praleidęs, o po to į Vilnių grįžęs Vosylius Sezemanas (1884–1963). Jis VU dėstė logiką ir estetikos teorijų istoriją. V. Sezemanas nuo 1923 m. buvo Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto profesorius, o antrą kartą, po tremties, į Vilniaus universitetą jį priėmė rektorius Juozas Bulavas, po to, kai V. Sezemanas gavo Rygos karinės apygardos tribunolo rehabilitacijos raštą. Tačiau vis tiek dėl priėmimo rektorius „turėjo pasiaiškinti atitinkamiems organams“ (Sezemanas 2017).

1954 m. mirė TSRS tautų istorijos katedroje profesoriavęs Ignas Jonynas (VDU profesorius nuo 1932 m.). 1944–1960 m. Teisės fakultete profesoriavo Konstantinas Jablonskis, VU profesorius nuo 1941 m. K. Jablonskis buvo žinomas kaip aukštos kvalifikacijos šaltiniotyrininkas, savo darbus grindęs pirminiais šaltiniais ir įsitikinęs, kad istorikams privalu išlaikyti aukštą kvalifikacijos kartelę, nepaversti istorijos ideologijos tarnaitė. 1952 m. jis atsisakė dalyvauti J. Žiugždos vadovaujamo, Lietuvos istoriją apibendrinančio darbo parengiamajame etape. Šis veikalas buvo rengiamas turint politinių tikslų: jis turėjo būti parašytas remiantis marksizmo-leninizmo doktrina, taip, kaip ją suprato ir Lietuvos istorijai norėjo pritaikyti J. Žiugžda, t. y. iš anksto buvo numatytos leistinos temos ir interpretacijos (Merkys 1991; Švedas 2008).

D. Sauka dar spėjo išklausti vienintelio likusio prieškarinio literatūros profesoriaus (šį vardą jis gavo VDU 1928-aisiais) Vinco Mykolaičio-Putino (1893–1967) paskaitų ir vedamo specseminaro (iki 1954 m.).

V. Mykolaitis-Putinas buvo svarstomas, kritikuojamas, baramas ir verčiamas rodyti lojalumą doktrinai. Nors po daugelio metų išleistoje Vilniaus universiteto istorijoje S. Lazutka rašė, kad „jis nuoširdžiai perėjo į sovietinę literatūrologiją“ (Istorija vilniuskogo universiteta 1979, 295), tačiau profesorių iš arčiau pažinojusiųjų nuomone, jam sovietinė marksizmo-leninizmo doktrina iš esmės buvo svetima, jis visų pirma nagrinėjo literatūrą kaip meno reiškinių. Doktrina buvo svetima ir visiems pirmiau paminėtiems profesoriams.

Vykstant Lietuvių literatūros dėstytojų katedros bylai (1957–1961), šios katedros vedėju buvo paskirtas komunistas su ilgu stažu Bronius Pranskus-Žalionis (jis vedė javo 1958 03 01–1961 10 23). Profesoriaus vardą B. Pranskus-Žalionis buvo gavęs Maskvos universitete 1934 m. Jo santykį su sovietine doktrina, matyt, galėjo prablaivinti aštuonerių metų (1939–1947) tremtis Komijoje, iš kurios jis buvo sugrįžęs prieš 10 metų.

Prof. B. Pranskus-Žalionis buvo paskirtas į katedrą jos griovimo laikotarpiu, po Meilės Lukšienės atleidimo iš Lietuvių literatūros katedros vedėjo pareigų (1958 03 01). Jo situacija buvo labai sudėtinga: jam vedėjaujant dėl ideologinių klaidų, sovietinės doktrinos nepalaikymo, apkaltinus nacionalizmu, marksizmo-leninizmo revizionizmu, negėbėjimu diegti studentams leninizmo-marksizmo ideologijos, užtikrinti komunistinio studentų auklėjimo, dėl vieningos srovės apologetikos turėjo būti atleista visa grupė dėstytojų (Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 2002, 300, 302–303, 308, 313). Buvo atleistos vyresnioji laborantė Stasė Litvinaitė (1959 04 01), einanti docento pareigas Meilė Lukšienė (1959 07 08) ir vyresnioji dėstytoja Aurelija Rabačiauskaitė (1959 08 31). Irenos Kostkevičiūtės ir Vandos Zaborskaitės atleidimas užtruko: einanti docento pareigas I. Kostkevičiūtė buvo atleista 1961 09 13, o V. Zaborskaitė – 1961 09 20. Tai vyko B. Pranskui-Žalioniui jau baigiant vedėjauti.

Donato Saukos likimas tebebuvo svarstomas: jis buvo atleistas 1960 09 01, tačiau įsakymu paliktas dirbti dar metams. Maždaug po metų, 1961 06 26, jam buvo leista pereiti konkursą. Taip jis turėjo būti „pamokytas“ tapti klusnesniu, bet, likęs dirbti universitete ir tęsti mokslinį darbą, klusnumo doktrinai savo moksliniuose darbuose nepademonstravo. Nors dauguma tos ideologiškai nepatikimos dėstytojų grupės atleidimų vyko

B. Pranskaus-Žaliočio vedėjavimo metu, tačiau ne jis sprendė, kas turi būti pašalinti, o kas gali likti.

Iš Lietuvių kalbos katedros, apkaltinta nacionalizmu (surašė ir išsiuntė atitinkamoms institucijoms Gervėčių gyventojų prašymą mokykloje įvesti lietuvių kalbos pamokų), buvo pašalinta tik ką filologijos kandidato disertaciją apgynusi dialektologė Jadvyga Kardelytė, vėliau išleidusi mokslo tyrimą „Gervėčių tarmė“ (1975 m.).

Sprendimus priiminėjo Lietuvos komunistų (bolševikų) partijos centro komitetas, o vienas aktyviausių šios bylos organizatorių buvo VU prorektorius mokslo reikalams Stanislovas Lazutka, buvęs LKP CK mokslo ir kultūros skyriaus vedėjas (1951–1954), LKP CK narys (1954–1956), taip pat dalyvavo VU partinės organizacijos vadovai, laikraščio „Tarybinis studentas“ redakcija, darbavosi nemažas doktrinos saugotojų aktyvistų būrys, kuriame buvo ir studentų, ir dėstytojų.

Žvelgiant iš šalies susidarė įspūdis, kad B. Pranskus-Žaliočis laikėsi atokiai nuo aktyviųjų bylos iniciatorių, pats nesiėmė aktyvių veiksmų bylai gilinti ar plėsti, pasirašinėjo katedros vedėjui privalomus pasirašyti dokumentus ir tęsė savo proletarinės lietuvių literatūros tyrimus, kurie tuo metu tiko doktrinai. Pasirašius atleidžiamų dėstytojų dokumentus sušlubavo jo sveikata, ir jis pasitraukė į pensiją. O Universiteto prorektorius Stanislovas Lazutka 1960–1963 m. buvo paaukštintas – vėl tapo LKP Centro komiteto nariu ir toliau dirbo universitete (1959–2000). Aštunto dešimtmečio pradžioje jis susitelkė moksliniam darbui: 1974 m. apgynė daktaro (habilitacijos) disertaciją, subūrė Lietuvos Statutus tiriančiųjų grupę, ir ji kurį laiką nuosekliai laikėsi pagrindinių doktrinos reikalavimų. Stanislovas Lazutka 1977 m. tapo profesoriumi. Studentai, padėję pašalinti dėstytojas ir įrodę ištikimybę doktrinai, buvo paaukštinti – dalis jų užėmė išvartytųjų vietas. Visos pašalintosios iš universiteto literatūros tyrėjos turėjo arba pasitraukti iš mokslinio darbo, arba persikvalifikuoti, išskyrus V. Zaborskaitę. Ji po metų bedarbystės ir po devynerių metų istoriko darbo 1968-aisiais apgynė daktaro (habilitacijos) disertaciją – monografiją apie Maironį. V. Zaborskaitė, ir persikvalifikavusi į istorikus, sugebėjo nenutraukti literatūros tyrėjos darbo, o po dešimties metų grįžo į literatūrologiją su dideliu šio darbo kraičiu. 1971 m. ji vėl dirbo lietuvių literatūros dėstytoja Lietuvos pedagoginiame universitete, kur gavo profesorės vardą. Jos grįžimu dėstyti (ir į literatūrologiją) aktyviai rūpinosi Vilniaus pedagoginio instituto Literatūros katedros vedėja Aldona Vaitiekūnienė. Visų kitų šios grupės dėstytojų aukščiausias pedagoginis vardas buvo „einantis docento pareigas“. M. Lukšienė dar prieš atleidimą iš universiteto buvo padavusi pareiškimą konkursui į docentus, bet dekanas Jonas Palionis pasirašė rezoliuciją, kad ji daranti daug ideologinių klaidų, todėl docento vardo neverta.

Gretimame Teisės fakultete dirbęs istorikas ir Lietuvos teisės istorijos žinovas Konstantinas Jablonskis (1892–1960), profesorius nuo 1941 m., savo darbuose taip pat nesiavadovavo doktrina, nors mokslinėje retorikoje paminėdavo reikalaujamas sąvokas. Jis formavo dalies istorikų požiūrį į kvalifikaciją, jos svarbą, ugdė gebėjimą dirbti su pirminiais šaltiniais. Tai buvo ypač svarbu, nes tą dešimtmetį istorikų kvalifikacija buvo nustumta į paraštes, svarbiausiu vertinimo kriterijumi buvo skelbiamas marksizmo-leninizmo postulatų laikymasis ir doktrinos diegėjų tezių iliustravimas.

Aukštosios mokyklos veiklai, prestižui reikėjo naujų profesoriaus statusą turinčių, mokslo srityje kvalifikacijas įgijusių doktrinos diegėjų. Maskvos strategai tam ruošėsi net ir karo metu. Maskvoje 1943 m. profesoriaus vardas buvo suteiktas istorikui Povilui Pakarkliui (1902–1955). Jis buvo aktyvus Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą veikėjas, vadinamojo Liaudies seimo narys, J. Paleckio sudarytoje vyriausybėje tapęs teisingumo ministru. Bet netrukus jo veiksmai pradėjo netikti valdžios politikos kryptčiai: jis nevykdė kai kurių valdžios nurodymų dėl kadruų keitimo, o pokario metais, pasinaudodamas savo politine ir partine padėtimi, organizavo lituanistinio kultūros paveldo gelbėjimą Kaliningrado srityje. Šių pastangų dėka buvo išgelbėti Kristijono Donelaičio rankraščiai, Mato Pretorijaus „Prūsijos įdomybių“ rankraštis ir daugelis kitų neįkainojamų paveldo paminklų. Profesorius ėmėsi žygių, kad dalis Mažosios (Prūsų) Lietuvos būtų priskirta Lietuvos SSR. Jis dirbo profesoriumi VU Teisės fakultete 1940–1941 m. ir 1944–1955 m., daktaro (habilitacijos) disertaciją apgynė 1951 m. Maskvoje, 1946–1948 m. vadovavo Lietuvos mokslų akademijos istorijos institutui, tačiau karingu marksimo-leninizmo diegėju netapo.

Netrukus po karo 1945 m. profesoriaus vardą gavo Juozas Žiugžda (1893–1979), buvęs 1940 m. LSSR švietimo komisaro Liudo Giros pavaduotojas, karo metais pasitraukęs į SSRS, 1944–1948 m. – LSSR liaudies komisaras, ministras. Jam profesoriaus vardas buvo suteiktas kaip Lietuvos istorijos mokslo sovietizacijos aktyvistui: 1946 m. vasario 23 d. jis Mokslų akademijos visuotinio susirinkimo sesijoje perskaitė pranešimą „Tarybinių mokslininkų darbo linkmė“ (Švedas 2008, 58), kuriame skelbti teiginiai tapo Lietuvos istorijos politikos gairėmis, o pats profesorius tapo ilgamečiu doktrinos sergėtoju ir formuotoju tarp humanitarų. Jis daktaro (habilitacijos) disertaciją apgynė Maskvoje 1963 m., praėjus 18 metų nuo profesoriaus vardo gavimo. Gyvenimo pabaigoje jis, matyt, keitė požiūrį į doktrinos radikalumo laipsnį, tad 1970-aisiais savo paskutinei aspirantei leido ginti disertaciją, neatitinkančią doktrinos nustatytų temų.

Tais pat metais, siekiant pakelti VU mokslinį prestižą, keli humanitarų aplinkoje žinomi asmenys gavo profesorių vardus už nuveiktus darbus: 1945 m. profesoriumi tapo etnologas ir VU bibliotekos direktorius Jonas Baldžius ir, atrodo, kad tais pat metais ar metais anksčiau profesoriumi tapo klasikinės filologijos žinovas Merkelis Račkauskas (1885–1968). Jie abu sovietinės doktrinos atžvilgiu laikėsi neutraliai.

Po trejų metų, 1948-aisiais, profesoriais tapo Kostas Korsakas ir kalbininkas Juozas Balčikonis. K. Korsakas šį akademinį laipsnį gavo kaip jau žinomas literatūros kritikas, vienas literatūros almanacho „Trečiasis frontas“ iniciatorių. Jis ėmėsi marksizmo-leninizmo doktrinos sergėtojo ir diegėjo lietuvių literatūros tyrimo baruose vaidmens, tačiau ne radikaliausia ir ne primityviausia doktrinos forma. Savo veikla siekė išsaugoti lietuvių literatūros paveldą, ėmėsi organizuoti daugiatomės lietuvių literatūros istorijos rengimą, siekė, kad ji plačiai aprėptų lietuvių ir Lietuvos literatūros reiškinius, bet kartu buvo tas, kuris nubrėždavo ribas, iki kurių galėjo vykti literatūros reiškinių interpretacijos, ir sprendavo, kurios iš jų jau buvo peržengusios sovietinės doktrinos ribas. Filologijos mokslų daktaro disertaciją jis apgynė po 17 metų – 1965-aisiais.

Tuo laikotarpiu nemažas būrys profesorių šį pedagoginį mokslo vardą gavo dėl ideologinių sovietinės valdžios siekių: sovietinė valdžia, suteikdama avansu profesoriaus

vardą ir statusą, įpareigojo jį gavusius vykdyti valdžios nurodymus, kita vertus, tą vardą gavusieji žinojo, kad „avansas“ juos įpareigoja, bet ne visi tą įpareigojimą vykdė tiek, kiek tikėjosi sovietinė valdžia.

Labai skirtingi dėstytojai dirbo filosofijos disciplinas dėstančiose katedrose: nuo griežčiausių doktrinos diegėjų ir sergėtojų iki laisvo mąstymo ugdytojų. Kaip rašė D. Sauka, didžiausią vaidmenį savarankiško mąstymo ugdymui turėjęs Eugenijus Meškauskas:

Eugenijaus Meškausko istorinio ir dialektinio materializmo seminarai tapo patraukliausia proto bukumo mankšta, iš esmės vienintele tokia per visas universiteto studijas. Tartum lavinusi tiktai kaip tiksliai kelti klausimą, užsibrėžti jo ribas, logiško protavimo taisyklių, ieškant konkretaus atsakymo, bet iš esmės siekusi giliau – pereiti žmonijos pažinimo kelio duobes, suvokti jo įtampą ir, kaip faktinį rezultatą, tik santykinę trumpalaikę sėkmę. Erudicija, taktas, pedagoginis meistriškumas ir globėjiška bičiuliška geranoriystė puošė charizmatinę dekanato asmenybę. (Sauka 2019, 99)

E. Meškauskas dėstė VU 1944–1987 m., 1947–1956 m. buvo Istorijos ir filologijos fakulteto dekanas, 1956–1959 m. – mokslo reikalų prorektorius ir 1956–1987 m. – Filosofijos katedros vedėjas. Jis 1982 m. gavo profesoriaus vardą, nors 1955 m. buvo apgynęs tik filosofijos mokslų kandidato disertaciją, bet, mokslo bendruomenės požiūriu, šis vardas jam buvo suteiktas pelnytai. Jo daugelio metų pastangos ugdyti studentų savarankišką mąstymą suteikė jiems galimybę patiems nusistatyti santykį su doktrina.

XX a. 7 dešimtmetį VU profesūros gerokai pagausėjo. Profesoriais tapo nemažas būrys dėstytojų. Apžvelgus gavusiųjų profesoriaus vardą sąrašą Istorijos ir Filologijos fakultetuose matyti, kad universitetas pirmiausia žiūrėjo kvalifikacijos. Laipsnis buvo teikiamas apgynusiems mokslų daktaro (dabar – habilituoto daktaro) disertaciją, išleidus ginsimą darbą atskira knyga, t. y. parengus monografiją. Disertacijos kokybės atitiktį mokslo laipsniui dar turėjo pripažinti universiteto sudaroma gynimo komisija ir patvirtinti sąjunginė Aukščiausioji atestacijų komisija Maskvoje. Nors pagal galiojusius, Sovietų Sąjungos nustatytus reikalavimus, profesoriaus vardui gauti turėjo būti apginta daktaro (habilitacijos) disertacija, tačiau ne vienoje Sąjungos aukštųjų mokyklų profesoriais tapdavo ir einantieji aukštas partines pareigas arba politikos veikėjai. Lietuvoje, Vilniaus universitete, tai buvo retas atvejis. Čia buvo gana aktyvi mokslo bendruomenė, saugojusi kvalifikacijos reikalavimų lygį. Dauguma paskelbtųjų profesoriais buvo jau VU augintiniai, išskyrus vieną VDU absolventą.

Iš literatų pirmasis profesoriaus vardą 1968-aisiais gavo senosios lietuvių literatūros žinovas, kelių monografijų autorius Jurgis Lebedys, 1966 m. apgynęs disertaciją apie Mikalojų Daukšą, t. y. profesoriumi jis tapo praėjus dvejim metams po gynimo. Jo disertaciją mokslininkai visuotinai pripažino kaip ypatingai aukštos kvalifikacijos, ji iki šiol turi išliekamąją vertę. Visi žinojo, kad jam marksizmo-leninizmo doktrina yra svetima, bet prie atsargiai besielgiančio aukštos kvalifikacijos mokslininko aukštoji valdžia tuo metu nepriekabiavo. Per tą dešimtmetį daugiau nė vienas literatas profesoriumi netaupo. Mokslo kandidatų disertacijas apsigynusių dėstytojų pašalinimas iš Lietuvių literatūros katedros kuriam laikui pristabdė kvalifikuotų kadru augimą.

Kitose katedrose taip pat buvo suteikiami profesorių vardai. 1967 m. įvykęs istoriko Broniaus Dundulio (1909–2000) gynimas buvo įsimintinas įvykis. Jis parašė ir apgynė antrą mokslo daktaro (habilitacijos) darbą. Pirmąjį daktaro darbą jis dar 1940-aisiais apgynė Sorbonoje, 1944 m. VU mokslo taryba pripažino Sorbonoje gautąjį laipsnį, tačiau netrukus valdžia jį atmetė, argumentuodama, kad mokslininkas turįs parašyti naują darbą, atitinkantį marksistinę metodologiją. Po 28 metų nuo pirmojo gynimo B. Dundulis parašė antrą mokslo darbą. Jame buvo kelios „privalomos“ nuorodos į marksizmo-leninizmo klasiką, tačiau doktrina mokslininkas nesivadovavo. Profesoriumi jis tapo 1969 m. (Vilniaus universiteto istorija 1979, 381–408). Metais anksčiau profesoriumi tapo LKP(b) partijos veikėjas, istorikas Juozas Jurginis (1909–1994). Jis 1950–1972 m. dėstė VU, kartu ėjo vadovaujančias pareigas Lietuvos MA Istorijos institute. 1963 m. apgynė daktaro disertaciją „Baudžiamoji sistema Lietuvoje“, kurioje sujungė jau kitų istorikų įdirbį su skvarbia istorinio proceso tyrėjo mintimi. Tema buvo doktrinos leidžiama, pats darbas buvo aukštos kvalifikacijos, laikytinas šios temos tyrimo klasika. Mokslininkas savo darbuose plėtė doktrinos teiginius, ją modifikuodamas taip, kad galėtų būti pritaikyta ir kultūros tyrimams, bet, iškilus asmeniniam interesui, jis tapdavo doktrinos sergėtoju. Profesoriumi tapo po penkerių metų nuo disertacijos gynimo – 1968 m.

Per tą patį dešimtmetį profesūra buvo suteikta keturiems kalbininkams¹: Zigmui Zinkevičiui (1967 m., 1969 m.), Jonui Palioniui (1968 m., 1969 m.), Jonui Kazlauskui (1968 m., 1969 m.), Vytautui Mažiuliui (1969 m., 1969 m.). Tą dešimtmetį profesoriaus vardą universitetas suteikdavo vidutiniškai praėjus dvejiems metams po daktaro disertacijos apgynimo, tad Vytautas Mažiulis, Jonas Palionis, Jonas Kazlauskas jį gavo išimtinai greitai. Jų darbai iki šiol vertinami kaip mokslo klasika. Kalbininkams buvo lengviau savo darbuose nedemonstruoti ištikimybės doktrinai, tačiau kai kurie jų vykdė aukštesnės valdžios nurodymus, pasirašė dokumentus, baudžiančius neklusnius. Vieno jų likimas susiklostė tragiškai. Kalbininkas Jonas Kazlauskas sparčiai kilo mokslo pasaulyje, jis jau buvo pakviestas dėstyti į vieną iš JAV universitetų, buvo kalbotyros žurnalo „Baltistika“ iniciatorius ir vyriausiasis redaktorius, D. Saukos apibūdinimu, jo darbai buvo „struktūralistinės orientacijos“ (Sauka 2019, 106). Tarptautinėje mokslo arenoje matomas žmogus, matyt, jau buvo įtariamas nepaklusnumu. Po to, kai 1970-aisiais neaiškiais aplinkybėmis profesorius Jonas Kazlauskas žuvo, dalis mokslininkų spėjo, kad sistema ėmėsi priemonių nutraukti kylančio mokslininko veiklą.

Doktrinos diegėjai ir saugotojai veikė ir kitais būdais: buvo budriai saugoma, kad apkalintieji ideologinėmis „klaidomis“ neturėtų kontaktų su jaunimu, jų parašyti straipsniai metų metus gulėdavo redakcijose arba apskritai buvo atmetami kaip nespausdintini, kai kuriose mokslo institucijose „apdairūs“ tyrėjai, o jų buvo nemažai, nenurodydavo nuorodose ar literatūros sąrašuose ideologiškai nepatikimų asmenų jau atspausdintų darbų. Toks veikimo būdas – kai tylos siena atribojami doktrinai netinkami darbai ir jų autoriai – VU buvo išbandytas per daugelį amžių. VU bibliotekoje galima rasti senųjų

¹ Čia ir toliau pirmoji nurodoma mokslų daktaro (habilitacijos darbo) gynimo data, o antroji – profesoriaus vardo suteikimo data.

spaudinių su išpjautomis netinkamų doktrinai autorių pavardėmis. Sovietiniu laikotarpiu tai buvo daroma kiek kitaip. Beje, šis būdas „tvarkytis“ su netinkančiais ir nepatinkančiais buvo ir tebėra veiksmingas.

Aštuntajame dešimtmetyje profesoriaus vardą gavo gausus būrys humanitarų. Didžioji dauguma jų jau buvo VU absolventai, studijavę universiteto aspirantūroje, t. y. VU išauginti. Lietuvių literatūros katedroje per tą dešimtmetį vyko du išgarsėję gynimai: Donato Saukos ir Vytauto Kubiliaus. Donatas Sauka rengėsi ginti daktaro (habilitacijos) disertaciją „Tautosakos savitumas ir vertė“. Joje buvo nagrinėjama lietuvių tautosaka kaip meno reiškiny, tiriama tautosakos estetika ir jos ypatybės. Tekstas tuo metu buvo labai novatoriškas, parašytas neįprastu diskursu, pilnas originalių išvalgų, aprėpė neįprastai daug folkloro reiškinių. Atsiminimuose autorius konstatavo:

... nėra estetikos teorijos, kuri neprieštarautų soc. realizmo doktrinai, o gal dar labiau literatūros istorijos kursui, stinga kultūros teorijos pagrindų, apie kuriuos – nė nenučiuokiama. (Sauka 2019, 106–107)

Jis ėmėsi daryti tai, ko tuo metu trūko literatūrologijoje. Pagal galiojusias taisykles, daktaro (habilitacijos) disertacijos gynimui reikėjo turėti kelis atsiliepimus apie disertacijos autoreferatą iš kitų respublikų. D. Saukos autoreferatas laiku buvo išsiųstas į Latvijos kalbos ir literatūros institutą, bet, artėjant gynimo datai (1972 m. vasario 18 d.), vis dar nebuvo atsiliepimo. Kaip paaiškėjo iš Kazio Grigo laiškų, jis ėmėsi aiškintis, kur tas atsiliepimas, ir parašė į Rygą tautosakininkei Almai Ancelanei. Ši išsiaiškino, kad nei skyriaus vadovė Elza Kuokarė, nei bendradarbiai nieko nežino apie autoreferatą ir gynimą, nes atsiųstoji santrauka, nesilaikant galiojusių taisyklių, buvo tyliai padėta į archyvą. Bendradarbių solidarumo dėka sutrumpintas atsiliepimas buvo atsiųstas telegrama ir gynimas įvyko sklandžiai (Kudirkienė 2014, 198). Profesoriaus vardo jam teko palaukti ketverius metus. Tą dešimtmetį tiek laukė ne vienas ir kito fakulteto mokslininkas.

Beveik dešimtmetį mokslo bendruomenėje skambėjo Vytauto Kubiliaus daktaro (habilitacijos) disertacijos „XX amžiaus lietuvių lyrika: stilių raida ikitarybiniu laikotarpiu“ gynimo ir patvirtinimo istorija. 1972 m. vasario 24 d. V. Kubilius apgynė daktaro (habilitacijos) disertaciją ir 1972 m. kovo 9 d. išsiuntė reikalingus dokumentus į Maskvą Aukščiausiajai atestacijų komisijai. Tuo pat metu kai kurie Rašytojų sąjungos vadovai, rašytojai ir juos palaikantys partinės valdžios vadovai, įsižeidę dėl jo straipsnio „Talento mįslės“, pradėjo akciją prieš V. Kubilių: prasidėjo partiniai svarstymai, ideologinis jo darbų vertinimas, bandymai sustabdyti jo straipsnių spausdinimą Maskvoje, pažadas sustabdyti darbų spausdinimą Lietuvoje, LKP CK narys Antanas Barkauskas pasirašė raštą SSRS Aukštojo specialiojo ir vidurinio mokslo ministrui V. Jeliutinui, reikalaujantį, kad šis sustabdytų disertacijos tvirtinimą Maskvoje. Kad būtų tvirtčiau, Lietuvių literatūros katedros dėstytojas doc. Jonas Zinkus, dėstęs literatūros teoriją ir marksistinės estetikos pagrindus, beveik metus rašė recenziją-skundą Aukščiausiajai atestacijų komisijai, kuriame V. Kubiliaus disertacija kritikuojama kaip ideologiškai ydingas kūrinys. Pirmas J. Zinkaus recenzijos-skundo variantas buvęs kelių dešimčių puslapių, antrasis – jau beveik 200 puslapių. Jo recenzija-skundas buvo apsvarstyta Lietuvoje ir 1973 m. vasarą išsiųsta į Maskvą.

V. Kubilius jau buvo gerai žinomas, garsus literatūros kritikas ir Lietuvoje, ir Maskvoje. Matyt, nė vienas iš Lietuvos veikėjų, kurie saugodami doktriną, norėjo pašalinti skvarbaus žvilgsnio, stiprios meninės nuovokos ir aštrios plunksnos literatūros kritiką iš viešosios erdvės, nesiryžo patys pasirašyti disertacijos diskvalifikavimo dokumentų. 1973 m. prasi-dėjo reikalavimai, kad V. Kubilius pats atsiimtų disertaciją, bet jis to nepadarė (Kubilius 2006, 441–442). Ujimas truko šešerius metus. O 1978 m. Maskvos Aukščiausioji ates-tacijų komisija patvirtino daktaro laipsnį (Zaborskaitė 2006, 97–108). Nors V. Kubilius 1983–1987 m. dirbo Vilniaus universitete, tačiau profesoriaus vardo sovietiniu laikotarpiu jis negavo. Per tuos šešerius ujimo metus apie V. Kubilių pradėta kurti tylos siena: žymiau-sią literatūros kritiką doktrinos sergėtojai arba norintieji ją patraukti sau iš kelio šalino iš daugelio redkolegijų, leidyklų stalčiuose gulėjo dvi nespausdinamos knygos, V. Kubilius svarstė, ar verta rašyti dar vieną monografiją apie K. Borutą. Jis ją parašė, bet redaguotos, perredaguotos, nuredaguotos knygos išleidimas užtruko penkerius metus.

V. Kubilius kai kurių to meto rašytojų laikyseną apibūdino taip:

[I]domiausia, kad ši sistema veikia kaip automatas, jau be žmonių noro ir valios. Juk nė vienas iš jų nenorėtų, kad toli eitų šis revizavimas, bet nebegali susilaikyti ir turi vykdyti kažką prieš savo valią. (Kubilius 2006, 390)

Per tą laiką V. Kubilius buvo priverstas pasitraukti iš literatūros kritikos barų, bet savo kūrybinės energijos, talento ir darbo prasmingumo suvokimo dėka jis per tą laikotarpį tapo vienu stipriausių to meto literatūrologų. J. Sprindytės žodžiais tariant :

Jie [V. Kubiliaus dienoraščiai] liudija, kad vyksta kultūrinės energijos apykaita, kad vieno žmogaus kūrybinės kančios ir dvejonės gali pabudinti iš snaudulio, teikti atsparos taškus, koreguoti mastelius ir tapti stipriu postūmiu vertybiniais kriterijams atgyti. (Sprindytė 2005, 95)

Pats V. Kubilius 1972 metus apibūdino šiais žodžiais:

Prasidėjo buvusio liberalizacijos etapo revizija [...] Toks pat lietuvių filologijos traukinimas, koks buvo 1957 m. universitete. Nes būtent kultūroje ižiūrima pastovi grėsmė režimui, pastovūs impulsai mokinių išsišokimams. (Kubilius 2006, 389–390)

V. Kubilius profesoriumi tapo praėjus 20 metų po gynimo – tik 1992 m. VDU, jau atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Doc. J. Zinkus netapo profesoriumi, nors 1961–1972 m. dėstė Vilniaus universitete, 1962–1965 m. buvo Lietuvių literatūros katedros vedėjas, bet daktaro (habilitacijos) disertacijos-monografijos jis neparašė. Mokslinin-kų bendruomenėje, ne tik Lietuvoje, bet ir Maskvoje, su ironija buvo kalbama, kad jis energiją išeikvojęs recenzijai-skundui rašyti (Kubilius 2006, 452). Bylos laikotarpiu J. Zinkus jau dirbo Vyriausios enciklopedijų redakcijos vyr. redaktoriaus pavaduotoju, o jos įkarštyje, 1974-aisiais, po recenzijos-skundo, buvo paaukštintas – tapo vyriausiuoju redaktoriumi, bet universitete jam dirbti nebeteko.

Kitose Filologijos ir Istorijos fakultetų katedrose profesorių gausėjo. Daktaro diserta-ciją apgynė etnologė Pranė Dundulienė (1969 m., 1971 m.), istorikai Andrius Bendžius

(1972 m., 1976 m.), Mečys Jučas (1972 m., 1976 m.), Stanislovas Lazutka (1974 m., 1977 m.), bibliografas Vladas Žukas (1974 m., 1979 m.), kalbininkas Vincas Urbutis (1971 m., 1974 m.). Psichologas Alfonsas Gučas psichologijos mokslų pagrindus gavęs VDU, Vienoje, Jenoje, ilgametis VU Psichologijos katedros vedėjas (nuo 1944 m. su pertraukomis), išauginęs gausų būrį aukšto lygio psichologų, daktaro disertaciją buvo apgynęs 1944 m., bet sovietinė valdžia laipsnio nepripažino. Tada A. Gučas parašė ir 1968 m. paskelbė naują veikalą – „Psichologijos raida Lietuvoje XIX a. pabaiga – XX pradžia“, jį apgynė kaip mokslų kandidato disertaciją, o 1973 m. universitetas jam suteikė profesoriaus vardą. Psichologų bendruomenė tai priėmė kaip ilgai lauktą žinią.

Tuo laikotarpiu pretenduojantys į profesorius turėjo būti parašę aukšto lygio kvalifikuotų, mokslo bendruomenėje pripažintų darbų, nors pati bendruomenė tebebuvo labai nevie-nalytė. Kvalifikacijos kriterijai jau buvo nusistovėję. VU vengė teikti profesoriaus vardą už ideologinius „nuopelnus“ ir už einamas aukštas pareigas. 1972 m. profesoriumi tapo klasikinės literatūros žinovas, ilgametis LSSR aukštojo, specialiojo ir viduriniojo mokslo ministras Henrikas Zabulis. Jis daktaro (habilitacijos) disertaciją gynė po vienuolikos metų – 1983 m. H. Zabulis vykdė LKP CK nutarimus, pavedimus, bet, kiek buvo galima spręsti iš išorės, savo iniciatyvos aktyviai kovoti su doktrinos nesilaikančiais nerodė. Jis laviravo tarp partijos veikėjų nurodymų ir sveiko proto, mokslo raidos interesų. Jo darbus – Antikos literatūros tyrimus ir vertimus – mokslo bendruomenė pripažino kvalifikuotais.

Šiame sąrašė aktyvūs sovietinės doktrinos sergėtojai buvo jau minėtas Stanislovas Lazutka ir Andrius Bendžius. Jų santykį su sovietine doktrina formavo ir studijų aplinka, kurioje jie brenė: S. Lazutka 1958 m. baigė Visuomeninių mokslų akademiją prie SSKP CK, o A. Bendžius buvo Lietuvos SSR Respublikinės partinės mokyklos (1950 m.) ir Vilniaus pedagoginio universiteto auklėtinis. Abu tarnavo SSRS kariuomenėje 1940–1945 m., o pradėję dirbti Vilniaus universitete 6–8 dešimtmečiais, karingai diegė sovietinę doktriną ir kovojo su jos nepriimančiais.

XX a. 9 dešimtmetį situacija universitete ir doktrinos veikimas buvo kiek pasikeitę. Jau visuotinai buvo nebepriimtinos primityviausios jos formos, vyravusios 5–6 dešimtmetį. Išaugus būriui kvalifikuotų visų humanitarinių mokslų šakų profesorių, jos diegėjams ir sergėtojams teko skaitytis su argumentais ir kur kas platesne jų erudicija. Tebebuvo rengiami vieši ideologiškai nepatikimų mokslininkų „tramdymai“ LKP CK ar kitų partinių institucijų organizuojamuose susirinkimuose, tačiau atrodė, kad pati Lietuvos sovietinė valdžia vengė aštrių konfliktų. Per tą laiką mokslininkų elgseną jau koregavo ir autocenzūra, kuri taip pat buvo skirtinga, nelygu mokslo šaka ir asmenybė. Vis dėlto gerokai padidėjo tiriamų temų, problemų ratas. Galima teigti, kad ir pati doktrina buvo susilpnėjusi, jos veikimas jau buvo ribotas, o postulatai nebe tokie griežti: darė poveikį ir tarptautiniai marksizmo-leninizmo doktrinos svarstymai. Lietuvoje buvo žinomas 1968 m. Čekoslovakijos bandymas kurti „socializmą su žmogišku veidu“, jis buvo užgniaužtas, bet sąmonėje liko jo siekių formuluotės. XX a. 8 dešimtmetį pradėta formuluoti eurokomunizmo ideologija.

XX a. 9 dešimtmetį VU profesorių gretas papildė 7–8 dešimtmečių docentų ir profesorių mokiniai. Lietuvių literatūros profesoriais per dešimtmetį tapo du literatūrolo-

gai: VU augintinis, lietuvių literatūros eilėdaras tyrėjas Juozas Girdzijauskas (1983 m., 1985 m.) ir Vilniaus pedagoginio universiteto absolventas, Maskvos M. Gorkio pasaulinės literatūros instituto doktorantas Vitas Areška. J. Girdzijauskas buvo susitelkęs senosios lietuvių literatūros eilėdaros tyrimams, jo tyrimų šaltinis buvo religinė literatūra ir XIX a. poezija lietuvių kalba, katedroje buvo suprantamas šios temos naujoviškumas, būtinybė ją tirti, nes, nesuvokiant eilėdaros raidos, nebuvo galima parašyti visavertės lietuvių literatūros istorijos sintezės. J. Girdzijausko tiriamos problemos netilpo į doktrinos apibrėžiamus rėmus, tačiau katedroje tuo metu jau buvo susidariusi atmosfera, kuri neleido sunaikinti nei dėstytojo, nei jo darbo. Pakantumo neišsišokantiems, bet dirbantiems naujus aukšto lygio tiriamuosius darbus atmosferą palaikė katedros vedėjas Vitas Areška. Atėjęs iš komunistų partijos centro komiteto (1963–1965), ilgametis Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojas, Lietuvių ir užsienio literatūrų katedros vedėjas, Filologijos fakulteto dekanas, 1971 m. tapo VU Lietuvių literatūros katedros vedėju ir su pertraukomis juo dirbo 20 metų. Vito Areškos vedėjavimo metais ir su jo parama profesūrą gavo Donatas Sauka, Juozas Girdzijauskas – abu už iš esmės doktrinai netinkamus darbus. Pats Vitas Areška profesoriumi tapo paskutinis – 1987 m., pirmiausia parėmęs kitus, profesūros vertus. Jo vedėjavimą apibūdino prof. Viktorija Daujotytė:

Buvo patikimas – visi tą jautėme. Daug ką prisiėmė sau – ir ideologinius priekaištus; ‘pasiaiškinau’ – patikimiems reziumuodavo. Buvo griežtai apsisprendęs, kad turiu likti katedroje, reikalavo, kad paklusčiau reikalavimams, kurie man buvo keliami, bet niekad nebandė kaip nors pakreipti mano interesų, juolab neturėjo priekaištų Donatui Saukai, Juozui Girdzijauskui ar Marcelijui Martinaičiui, gal net pripažino jų išskirtinumą. (Daujotytė 2019, 1)

XX a. 9 dešimtmetį profesūros gretas svariai papildė kalbininkai: Aleksas Stanislovas Girdenis (1983 m., 1986 m.), Evalda Jakaitienė (1981 m., 1989 m.), Juozas Pikčiilingis (1981 m., 1983 m.), o dešimtmečio pачioje pabaigoje – kito pradžioje prie jų prisijungė Arnoldas Piročkinas (1987 m., 1991 m.). Visų jų įnašas į mokslą buvo svarus ir netrumpalaikis. Profesoriais tapo istorikai Algirdas Šidlauskas (1987 m., 1988 m.), susikoncentravęs į Vilniaus universiteto istorijos tyrimus, ir Edvardas Gudavičius (1989 m., 1991 m.), tyręs Lietuvos kovas kryžiaus žygių laikotarpiu ir išvaręs gilią vagą Pirmojo Lietuvos Statuto tyrimuose. XX a. 9 ir 10 dešimtmečių sandūroje profesoriumi už darbų visumą tapo senosios lietuvių literatūros tyrėjas Albinas Jovaišas (1991 m.) (Narbutas 2006, 32).

Šiuo laikotarpiu buvo nerašyta taisyklė, kad pretendentai į profesorius, be svarių mokslo darbų, monografijų, būtų dirbę katedrų vedėjais, dekanais, t. y. veikę mokslo administracijoje. Taip buvo išlaikomas deramas mokslo ir studijų administracijos lygis, administracija jautė mokslo pulsą, jo poreikius. 9 ir 10 dešimtmečių sandūroje visuomenės viešajame gyvenime ryškėjo savarankišką mąstymą išsiugdžiusios, Lietuvos kultūrai vertingų darbų nuveikusios, nepraradusios ryšio su tauta ir išlaikiusios siekį kurti nepriklausomą Lietuvos valstybę asmenybės. Tokių asmenybių nemažai buvo tarp VU profesorių, dalies jų dėstymas tokias asmenybes ugdė daugelį dešimtmečių. Ta dalis profesoro-

rių tapo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio dalyviais, pasiryžusiais atkurti nepriklausomą Lietuvos Respubliką. Profesorius Donatas Sauka buvo vienas tų, kurie savo intelektu, erudicija, nestandartiniu mąstymu grovė pačią doktriną, doktrinierišką laikyseną ir savo kūryba, apmąstymais prisidėjo prie nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo. Ir po nepriklausomybės paskelbimo doktrinos siluetas universitete tebebuvo gyvas. Daugiau kaip pusę šimtmečio gyvavusi doktrina jau buvo stipriai evoliucionavusi, bet iš mąstymo ir ypač iš elgesio būdų visai nedingo. Lietuvos mokslo europėjimas, atsivėrę teoriniai ir kultūriniai horizontai tebetrina buvusios doktrinos reikšmę kaip mąstymą ir veiklos būdus formuojantį veiksnį.

Santrumpos

LK(b)P – Lietuvos komunistų (bolševikų) partija
 Lietuvos MA – Lietuvos mokslų akademija
 LKP CK – Lietuvos komunistų partijos centro komitetas
 LSSR – Lietuvos Sovietinė Socialistinė Respublika
 VDU – Vytauto Didžiojo universitetas
 VU – Vilniaus universitetas

Literatūros sąrašas

- Alma Mater Vilnensis. 2012. *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, atsakomasis redaktorius Alfredas Bumblauskas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Baliutytė, Elena. 2002¹. *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Baliutytė, Elena. 2002². Literatūrologija kaip būtinoji gintis. Vytauto Kubiliaus fenomenas. *Darbai ir dienos* 29, 255–270.
- Biliūnienė-Matjošaitienė, Julija, Lukšienė, Meilė. 2004. *Laiko prasmės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Daujotytė, Viktorija. 2019. Kitoks žodis profesoriaus Vito Areškos atminimui. *In memoriam* prof. Vitas Areška (1927.01.06–2019.11.05), flf.vu.lt/naujienos/bendros-naujienos/3930-kitoks-zodis-profesoriaus-Vito-Areskos-atminimui.[Peržiūrėta 2020.10.31].
- Greimas, Algirdas Julius. 1991. Karsavino aktualumas. *Baltos lankos* 1, 40–42.
- Istorija vilniuskogo universiteta 1979: *Istorija vilniuskogo universiteta (1579–1979)*, redakcionnaja kolegija, J. Kubilius predsdatel, S. Lazutka otvetstvennij redaktor. Vilnius: Mokslas.
- Kubilius, Vytautas. 2006. *Dienoraščiai 1945–1977*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kudirkienė, Lilija. 2014. Profesorius Kazys Grigas: žmogus tarp žmonių. Kazio Grigo 90-osioms gimimo metinėms. *Tautosakos darbai. Folklore Studies* 47, 193–200.
- Lasinskas, Povilas. 2009. *Leono Karsavino fenomenas*, sud. Povilas Lasinskas. Vilnius: Vaga.
- Lietuvos sovietinė istoriografija 1999. *Lietuvos sovietinė istoriografija, teoriniai ir ideologiniai kontekstai*, sudarė Alfredas Bumblauskas, Nerijus Šepetys. Vilnius: Aidai.
- Merkys, Vytautas. 1991. *Konstantinas Jablonskis*. Kaunas: Šviesa.
- Narbutas, Sigitas. 2006. Gyvenimas su senąja literatūra. Žodis apie profesorių Albiną Jovaišą. *Senoji Lietuvos literatūra* 22, 25–52.
- Sauka, Donatas. 2006. Vytauto Kubiliaus tiesos kriterijai ir jų aktualumas šiandien, *Colloquia* 17, 135–137.
- Sauka, Donatas. 2019. *Apie laiką ir save*, sudarė ir parengė Saulė Matulevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

- Sezemanas, Georgijus. 2017. Sezemanas, Vosylius. Sūnaus prisiminimai. *Krantai*, 1.
- Sprindytė, Jūratė. 2005. Vytauto Kubiliaus 1972–1980 metų dienoraštis kaip monografijos *Kazio Borutos kūryba* intertekstas. *Kazys Boruta*, parengė Dalia Striogaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 95–111.
- Sprindytė, Jūratė. 2007. Vytauto Kubiliaus savivokos konfliktas: tarp metodologijos ir kūrybiškumo. *Colloquia* 19, 80–94.
- Švedas, Aurimas. 2008. Senosios kartos istorikų elgsenos modeliai sovietizacijos procesų akivaizdoje. *Lietuvos istorijos studijos* 21, 58–68.
- Švedas, Aurimas. 2009. *Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*. Vilnius: Aidai.
- Švedas, Aurimas. 2011. Asmenybės Lietuvos istorijos politikos lauke: elgsenos strategijos ir galimybė išlikti. *Lietuvos istorijos studijos* 28, 71–104.
- Trumpa, Vincas. 1977. Leonas Karsavinas – istorikas, filosofas, žmogus. *Metmenys* 34, 35–52.
- Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 2002. *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000 m.* sud. Giedrius Viliūnas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Vilniaus universiteto istorija. 1979. *Vilniaus universiteto istorija 1940–1979*, redakcinės kolegijos pirmininkas J. Kubilius, atsakingas redaktorius A. Bendžius. Vilnius: Mokslas.
- Zaborskaitė, Vanda. 2006. Vytautas Kubilius: pašaukimo drama. *Colloquia* 17, 97–108.
- Zaborskaitė, Vanda. 2012. *Autobiografijos bandymas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Zaborskaitė, Vanda. 2019. *Dienoraščiai 1941–2010*, sudarė ir parengė Virgilija Stonytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.